

OSMANLI ARAŐTIRMALARI

XXVI

Neřir Heyeti - Editorial Board

Halil İNALCIK - İsmail E. ERÜNSAL

Heath W. LOWRY - Feridun EMECEN

Klaus KREISER

Misafir Editörler:

Hatice AYNUR - Mehmet KALPAKLI

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES

XXVI

Prof. Dr. Mehmed ÇAVUŐOĐLU'na

ARMAĐAN - II

İstanbul - 2005

USÛLÎ DİVANI'NDA TASAVVUFÎ UNSURLAR

Ayşe BÜYÜKYILDIRIM*

GİRİŞ

Usûli 16. yüzyılın tanınmış şairlerinden biridir. Vardar Yenicesinde doğmuştur. Kınalızâde adı geçen şehir için "Mecmâ'-ı şuarâ ve menbâ'-ı zurafâ" ifadesini kullanır.¹ Yine aynı şehir Usûli'nin dışında Hayretî, Hayâlî, Garibî gibi şairler ve mutasavvıflar yetiştirmiştir.

O yıllarda Yenice'de Şeyh Abdullah İlahî-i Simâvî'yle başlayan çok güçlü bir tasavvufî akım söz konusudur. Bu hava Usûlî'yi olduğu gibi, aynı devirde yetişen bir çok şairi de etkilemiştir. Tezkirelerden edindiğimiz bilgilere göre böyle bir hava içerisinde yetişen şair, memleketinde tahsilini tamamlayarak tasavvufa yönelmiştir.

Kınalızâde, "Şeyh İbrahim-i Gülşenî'nin gülistân-ı âsitânından ictinâ-ı envâr-ı ma'rifet u irfân ve iktibâs-ı envâr-ı tevhîd u imân için hıdmet-i şerîfinde dâmen dermiyân olmuş idi."² Sözleriyle tahsilinden sonra tasavvuf terbiyesini Şeyh İbrahim-i Gülşenî'den aldığını ifade eder. Bu tasavvuf terbiyesi şiirlerinde de açıkça görülmektedir. Şair, mutasavvıf yönüyle Seyyid Nesîmî'nin takipçisidir. Latifi bunu "Ekseriya eş'ârı tasavvufa müteallik kelimât ve Seyyid Nesîmî tarzında mevâiz ü ilahiyât idi."³ şeklinde belirtir.

Gazel biçimindeki şiirlerinde fikirle duygunun birleştiği görülür. Onun:

* Balıkesir Üniversitesi Necatibey Eğitim Fakültesi Orta Öğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Bölümü Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi

¹ Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Şuarâ*, c. 1. Ank. 1978, s. 166

² Kınalızâde Hasan Çelebi, a.g.e., s. 165.

³ Latifi, *Tezkiretü's-Şuarâ*, Kayseri Ramiz Ef. Ktp. No:1160 48b-49a.

*Vücûd-ı Mutlakun bahri ne mevci kim ider peydâ
Enelhak sırrını söyler eger mahfi eger peydâ*

Matlaıyla başlayan Divanı'nın ilk gazeli, şairin tasavvuf düşüncesiyle birleştirdiği en güzel örneklerden biridir.

Usulî'nin bir Divanı vardır. Divanında klasik Divan tertibinin dışında, Mi'raciyye, Şehrengiz, Mesnevi şeklinde yazılmış, Pend ya da Münâcât başlığı altında didaktik manzumeler ve hece ile halk şiiri tarzında kaleme alınmış varsağılar vardır.

USÛLÎ DİVANINDA TASAVVUFÎ UNSURLAR

HAK ÂŞIĞI

Âşık, amacı nefsi terbiye ederek ve temizleyerek üstün ahlaka ulaşmak isteğinde olan, mânâ âleminin yolcusudur. Âşık, ruhunu nefsin isteklerinden kurtarıp gerçek hürriyete kavuşmak ister. Çünkü tasavvuf, mutlak hürriyet yoludur. O yolda yolculuk ise, her türlü çıkar düşüncesinden, maddi ilgilerden uzak durmak ve yaratıcıdan başka hiçbir şeye boyun eğmemek ve kıymet vermemekle olur. Bu maksatlarla tasavvuf yoluna dahil olan âşık, dert ehli, cefâ kulu, ehl-i dil gibi sıfatlarla bilinir. Gam ise, âşığın manevi mertebelere ulaşmadaki tek zevkli çilesidir.

Âşık, gönlünü ve canını ilahi aşk ile sevinçli kılar ve tasavvuf yolunda 'hâk ile yeksân olmaya" aday olur. Dert ve belâ gibi meşakkatler, mânâ âleminin yolcusunun tek şîârıdır. Çünkü bunlar onu arzuladığı vuslata yaklaştıracaktır. Âşık, manevi sevgilisini gereği gibi bilir. Onun yolunda her zahmete katlanır. Bela gelirse de sızlanmaz. Bütün dünyevî kayıtlardan kurtulup yalnız yaratıcısına kul olur.

Usûlî Divâmı'nda bir çok beyitte geçen Hak âşığı, çeşitli şekillerde ifade edilir. Tasavvuf yolunda çektiği çile âşığın tek tesellisidir. Bu sebeple âşık "ehl-i dert" olarak vasıflandırılır:

*Ehl-i dert ol ehl-i dert ol ehl-i dert
Ey Usûlîden su'âl idüp tesellâ isteyen*

G.218/108-5

Âşık, irfan sahibidir, devamlı öğüt veren vaiz ise cahildir

*Öğüdüñ dutmaz ehl-i aşk vâiz
Ki uymaz câhile 'irfân olanlar*

G.123/23-7

Hak aşığı "ehl-idil" şeklinde de anılır. Gönül ehlinin yakınında bir mürid olabilmek için devamlı derd çekmek gereğinden söz edilir.

*Sen ehl-i dilin ola mısın kelb-i hakîri
Çün subha degin derd ile peymân olımsın*

G.220/110-2

Hak âşığı gönlünü ve canını gerçek aşkın cezbesiyle şen kılar. Âşığın maneviyat yolunda ona mutluluk verici tek kaynağı aşkıdır.

*Dil ü cânını kıl aşk ile hurrem
Budur ben bildigüm vallâhü'l a'lem*

Ş. 26/20

2. KANAAT

Kanaat, kısmete razı olmak, takdir edilenden memnun olmak, yeme, içme, giyme gibi ihtiyaçları en aza indirmek, tamahkar ve muhteris olmamak, elde mevcut olana rıza göstermek, başkasının malına ve hakkına göz dikmek gibi anlamları içine alan bir kavramdır. Tutumlu, gönlü zengin ve tok gözlü olma, hırslı ve aç gözlü olmamak demektir.

Gönlünü kanaat hazinesi ile zengin kılan zamane ile ülfeti keser. Kanaatin tükenmez bir hazine olduğunu keşfeden Hak âşığının dünyaya ihtiyacı kalmadığından söz edilir.

*Çün kanaat genci bildün kenz-i la-yefnayimiş
Pes Usuli ehl-i dünyaya ne hacet ihtiyac*

G.111/11-7

3. FAKR, GEDÂ, GİNÂ

Fakr, yoksulluk, sâlikin hiçbir şeye sahip olmadığıнын farkında olması, gedâ ilahi tecellilere muhtaç olan sâlik, gınâ ise tam ve kamil mülkiyet anlamlarına gelir Fakr ehli bu haliyle övünür. Bu ifade biçimiyle Hz. Muhammed'in "fakrım ile övünürüm" şeklindeki hadisi hatırlatılır.

*Ey libâs-ı fakr ile fahr eyleyen üryân dede
Tâc u taht-ı âleme baş eğmeyen sultân dede*

G.233/122-1

Fakr cilasıyla gönül aynası pastan, kirden temizlenir. Bir beyitte de fakr bir keklik olarak düşünülür. Gönülün doğan olduğu beyitte nefis de köpek ile benzerlik içerisinde ifade edilmiştir.

*Salalum fakr u fenâ kebkinе şehbâz-ı dili
Nice bir nefsümüziün kelbine oş oş diyelüm* G. 192/ 83-5

Hâce kelimesi beyitlerde” hoca” ve ”zengin” anlamlarına gelecek şekilde kullanılır. Gınâ sahibinin gönlüne Allah’ın nurları sudaki mehtap gibi aksetmektedir.

*Saf kıl sineni kim evc-i gınâdan görine
Dilde envâr-ı Hudâ âbda mehtâb gibi* G.256/143-11

Gınâ sahibi âlemde yalnız muhabbetin esiridir.

*Avâreler felekzedeler bi-nevâlaruz
Âlemde bir muhabbet ehli gedâlaruz* G.146/42-1

Gedânın dünyanın tacında, tahtında gözü yoktur. Çünkü o yalnızca vuslatını arzuladığı sevdiğinin kuyunu vatan tutmuştur. Onun için Mülk-i İskender bile bir anlam ifade etmez. Madde âleminden kismetini kesmiş, bütün imkanlarını ebedi hayat için seferber etmiş bir yolcudur.

*Bir gedâ-yı bi-nevâyum tâc u efser sevmezem
Kûyunu dutdum vatan mülk-i Sikender sevmezem* Muh. 76/111-1

Bir beyitte de gedâ -hümâ benzerliğinden söz edilir.

*Hümâ-himmet gedâlardur cihânda
Meânî kişverine kân olanlar* G.123/23-3

4. TECELLÎ

Tecellî, kelime anlamı olarak, görünmek, âyân olmak anlamında Allah’ın kudretinin ve eserlerinin eşyada ortaya çıkışıdır. Âşikar olmak, açığa çıkmak, görünmek, zuhûr etmek demektir.⁴

⁴ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2001, s.341

Divan'da tecellî kelimesi zaman zaman Tûr ile birlikte anılır. Allah'ın tecellisi ile parçalanıp yıkılan Tûr, gönülle benzerlik ilişkisi içinde ele alınır. Çünkü gönülde de Tanrı tecelli etmektedir, üstelik gönül Tanrı'nın evidir:

*Tûr-ı dilde hüsnün envârı tecellî gösterüp
Yine ben dervişüne tağ üstini bağ eyledi* G. 247/135-3

Gururlu olmamak, dünyevî ilgilerden uzak durmak, dünya için gamlanmamak ilahi tecelliye ulaşmanın şartlarından biridir. Tûti-i nâtika olarak ifade edilen gönül, Hind-ı 'ademden çıkarıldığı' taktirde tecellî nuru gönle dolacaktır. Bu ifadeyle "Tûti- Hintli" kıssasına da temas edilmiştir.⁵

*Tûti-i nâtıkayı Hind-i ademden çıkarup
Yine mir'ât-ı tecellî ile guyâ kılalum* G. 195/85-3

İbret gözünü açıp, sırları keşfe yönelen âşık bütün eşyada Allah'ın cemâlinin görüldüğünü bilir ve onu seyreder.

*Gönül ibret gözün açup gözet bu sırr-ı pinhânı
Temâşa eyle eşyâda cemâl-i sun'-ı Yezdânı* G. 238/127-1

5. CEZBE-HAL

Anlamı celbetme, çekme olan cezbe tasavvufta, İlâhi inayetin gereği olarak Allah'ın kendisine gidilen yolda ihtiyaç duyulan her şeyi kuluna bahşedip çabası ve çalışması olmaksızın onu kendisine çekmesi ve yaklaştırması anlamına gelmektedir.⁶

Usûlî Divanı'nda ilahi cezbe ile kendinden geçen Hak âşığı için vaizin sözlerinin bir dedikodudan ibaret olduğu ifade edilir:

*Buldı âşık cezbe-i aşk ile vecd ü hâller
Âhir olmadı mı ey vâiz bu kil ü kâller* G. 137/ 34-1

Bir beyitte de hal ehlinin geçmiş ve gelecek kaygısından uzak olduğu belirtilir. Hal ehli olgunluk sahibi bir kişidir. Bu sebeple ayıpları örtücüdür.

⁵ Mevlana, *Mesnevi* (Şerheden; Abdülbaki Gölpınarlı) İstanbul 1973, s. 362-369

⁶ Uludağ, *a.g.e.*, s.90.

*Ehl-i hâlüz çekmezüz mâzi vü istikbâl gamın
Biz ne imruzunda dünyânın ne ferdâsındayız* G. 150/ 46-4

6. EZEL (EZEL BEZMÎ, RÛZ-I EZEL)

Ezel başlangıcı olmayan geçmiş zaman demektir. Beyitlerde ezel kelimesi Bezm-i Elestt'i hatırlatacak şekilde kullanılmaktadır. Ezel kavramı, bazen de aşk ile birlikte kullanılır. Böylelikle mutasavvıfın âşıklık halinin ezelden başladığı ifade edilir. Onlar ölmeden evvel ölen fenâlardır. Öyle ki Ezel bezminde aşk neyinin çalınmasıyla birlikte felek ve eşya semâ edip dönmeye başlamıştır:

*Çün kıyâm itdi ezelde kâmet-i bâlâ-yı aşk
Yir yirin kopdı sadâ-yı Rabbiye'l-a'lâ-yı aşk* G.163/58-1

*Ezel aşkıyla gelmişiz
Kendü hâlümüz bilmişüz
Ölmezden evvel ölmüşüz
Fenâlaruz fenâlaruz* K.151/ 47-3

*Çarha girdi çarh u eşyâ dutdı bir kezden semâ
Çünkü çalındı ezel bezminde bir dem nây-ı aşk* G. 136/ 57-2

7. BELÂ, DERS, GAM

Belâ, âşığın vuslata ermek yolunda çektiği sıkıntılardır. Belâ kavramı Divân'da, kûh-ı belâ, belâ bahrı, belâ taşı, zehr-i belâ şeklinde ifade edilir. Belâ sözüyle Bezm-i elest hatırlatılır. Mutasavvıfı ayakta tutan gönlüdür. Belaya sabır gösterildikçe amaca ulaşmanın kolaylaşacağından söz edilir. Bu sebeple belâ âşığın tek dayanağıdır. İlahi sırlardan haberdar olmak isteyen kişi mutlaka dert çekmelidir. Dünya, çocuklarını belâ zehri ile besleyen bir annedir, dirlik ve şevk de dertten kaynaklanır.

*Zehr-i belâyile bizi besledi dehr mâderi
Derd iledür dirilgümüz şevk iledür hayâtımız* G. 141/ 38-8

Gerçek âşık ten gemisini belâ denizinde âh rüzgarı ile harap etmek istegindedir. Belâlara sabırla katlanır. Felek, âşıkların muradının tersine dönmektedir. Bu sebeple âşık, gam makamında karar kılar.

*Sen de makâm-ı gamda karâr it Usûlîyâ
Uşşâka oldı çünki muhâlif nevâ-yı çarh*

G. 113/ 13-6

8. CAN GÖZÜ, GÖNÛL GÖZÜ

İnsan yaratılışı içinde, ona sonsuzluğun sınırlarını keşfettirecek bir pencere sunulmuştur. Bu, insanın dışında değil içinde açılan bir şeydir. İnsan gözü ile ancak dış dünyayı "mâsivâ" yı seyreder. Can gözü ise âşığa amaca ulaşmada rehberlik eder. Çünkü suret gözü ile gerçek görülemez.

Gönül gözüyle gören âşık kendi eksiğinden başkasıyla ilgilenmez. Mânevi yola girenler suretten vazgeçer, sonunda can gözünü cemâl-i yâre açar. Suret gözü "hiss-i hayvânî" şeklinde anılır.

*Berü gel can gözini aşk ile binâ kılalum
Yâr dîdârını herşeyde temâşâ kılalum*

G. 195/ 85-1

*Hiss-i hayvânî çü a'mâdur didi vahyinde Hak
Rabbın idrâk eyleyen pes dîde-i binâ nedür*

G. 129/27-10

9. NEFS

Kulun kötü huyları ve çirkin vasıflarıdır. Kötü his ve huyların barınağı ise nefistir. Bu anlamdaki nefis kişinin en büyük düşmanıdır. Onu ezmek, kırmak gerekir.⁷ Tasavufta nefis, vücudun en bayağı tabakası olarak anılır. Kur'an'da nefisle ilgili olarak "Sana isabet eden her iyilik, Allah'tandır ve sana isabet eden her kötülük nefisindedir"⁸ ve "nefis kötülüğü emr eder"⁹ şeklinde ayetler vardır.

Divan'da daha çok hayvânî nefis denilen nefis-i emmâreden söz edilir. Nefs her leşe konup hepsinden bir pay almaya çalışan akbaba gibidir. Bu nefis akbabasıyla ulvi âlemde uçmak mümkün değildir. Nefsin akbaba olarak düşünüldüğü beyitte ruh da kuş olarak düşünülmüştür. Dünya geçicidir. Bu sebeple nefsin geçici dünya için çabalaması gereksizdir.

⁷ a.e., s.271.

⁸ Kur'an, 4/79

⁹ Kur'an, 12/53

*Eyâ ey nefis-i âteş hû ne yanarsın cihân için
Çün anun vâri bir demdür ne yilersin bir ân için* G. 213/103-1

10. DÜNYA

Usûlî Divanı'nda dünya, geçiciliği, insanın gözünü boyaması, büyüçlüğü, vefasızlığı, hileciliği gibi vasıflarıyla ele alınır. Bu gibi olumsuz niteliklerinden dolayı mutasavvıf dünyaya itibar etmez. Manevi aşkın lezzetini tadan, geçici dünyanın bütün lezzetlerini terkeder. Dünya, süslü ve yaşlı bir kocakarıdır. Ama bu süsüne aldanmamak gerekir. O, aynı zamanda bir hilebazdır. İnsan hırs ile bütün dünya malını toplasa da ona "gınâ" gelmez. Çünkü gınâ gönül zenginliğidir. Dünya hırsıyla gına sahibi olmak mümkün değildir:

*Sıdk niyyet vir ki bu dünyâ dinen mekkârenin
Mekrine aldanmayam kizb ü yalâna kanmayam* G.188/79-8

*Bin zînet iderse özi pîrezen-i dehr
Baş egmezüz ol kahbeye merdânelerüz biz* G.147/43-6

11. ÂLEM

Bir beyitte âlem-i ervâh'tan söz edilir. Bu, ruhların yaratılmadan önce bulunduğu âlemdir. Sevgilinin güzelliği de bir âlem-i hüsn'dür. Aşık o güzel yüzü seyrederek teselli bulur.

*Her nefesde âlem-i hüsnün durur seyrânumuz
Hamdülillâh bu deli gönüm tesellâsındadır* G. 124/24-3

12. İNSAN-I KÂMİL

Olgun insan anlamındaki insan-ı kâmil, Divan'da gönül gözüyle hakikat sırrına erişen kişi olarak anlatılır. Kamil kişi hakikat sırrını inkarcılara söylememelidir. İnkarcılar doğuştan kör olarak ifade edilir. İlahi sırları da ehil olmaya anlatmamak gerektiği belirtilir.

*Söyleme cân sırrını ey kâmil insan münkire
Kâr-ı mâderzâde arz itme begüm didârını* G. 240/128-4

13. RİND, ZÂHİD, ZÜHD, SOFİ

Rindler, yüksek tefekkür ve ruh yapıları itibariyle cemiyetin kıymet hükümlerinin üzerine yükselen, mütefekkir ve âşıklardır. Bunlar Allah'ın kainat içinde herşeyde görülen güzellikleri karşısında sarhoş olurlarken, bu madde güzelliklerinin insanı manen mahv eden bir girdap olduğunu görür. Bu dalgalanmış bir kadeh olur ve onları mest eder.¹⁰ Kendini bütünüyle ahirete ve Hakka veren, mala mülke, şöhrete değer vermeyen yârı da ağyârı da şikeste-hâtır etmeyen ve gönül aynasında dost ile a'dâyı bir gören gönül ehilleridir. Her türlü kayıttan arınmış, müstakil bir ruh dünyası içerisinde geleneklere aldırmandan geniş bir hürriyet ve gönül rahatlığı içinde yaşarlar.

Rind, şöhreti ve namusu terketmiştir. O bed- nâm olmak ister. Çünkü aşk ehli içerisinde "bed-nâmlıktan daha güzel bir ad olmaz.

*Koyup bu nâm u nâmusu Usûlî rind-i bed-nâm ol
Bilürsin ehl-i aşk içinde bundan yahşı ad olmaz* G. 148/ 44-7

Rind gelecek endişesinden uzaktır. Rindlerin sohbetinde edep tahsil edilir.

*Sohbet-i rindâna erenler edep tahsil ider
Ol ulu meyhaneye varan kişi uslu gelür* G.133/ 30-8

Rindlerin nazarında zahitler "nâdân" dır. Zahitler de rindleri "bed- nâm"-lığından dolayı ayıplarlar. Zahidin, ibadetin dış yüzüyle ilgilendiği belirtilerek böyle bir anlayışla ilerlemenin mümkün olamayacağı söylenir.

*Âh-ı âteş-bârdır gökler yüzine râh iden
Zâhidâ iş başa varmaz kuru hûy u hây ile* G.232/ 121-4

Zahitler dini kuru bilgiden ibaret gören, dünya görüşü dar, şekilci ve zahirci¹¹ kişilerdir. Bilgi ise, Füzûlî'nin söyleyişinde malum olduğu üzere yalnızca bir dedikodudan ibarettir. Aslolan aşktır.¹² Akıl ile örümceğin benzerlik içerisinde verildiği bir beyitte zahidin gönlü örümceğe yakalanmış bir sinek

¹⁰ Ali Nihat Tarlan'ın Makalelerinden Seçmeler, AKM yay., Ank.1990., s.95

¹¹ Uludağ, a.g.e., s. 381

¹² Işık imiş her ne var âlemde İlm bir kıyl ü kâl imiş ancak, *Füzûlî Divanı*, Abdülbaki Gölpınarlı, İnkılap Kitabevi, s.187

gibi düşünölmüştür. Bu söyleyişle âşıklar için gönlün, aklın önünde olduğu gerçeği de hissettirilir. Zahid akıl tuzağına düşmüştür.

*Kıl u kâl-i akla dolaştı dil-i zahid yine
Ankebûtun târma düřdi sanasan bir zübâb* G. 106/7-5

Zâhit cennet arzusıyla ibadet eder. Sufilik ise saf olmayı gerektirir. Gösteriře düşkün olmamalıdır. Onlar bu yaşayışın dışında bir düşünceyi şiddetle reddederler.

*Sufiya sâfi dil olmazsan safâ gelmez sana
Hod-nümâsın zevk-ı peygâm-ı Huda gelmez sana* G. 102/ 3-1

Coşku içindeki bir âşık için vaizin sözlerinin sadece bir dedikodudan ibaret olduğu ifade edilir. Aşk ehli vaizin öğüdüni tutmaz. Çünkü ârif olanlar cahile uymazlar.

*Öđüdüni tutmaz ehl-i aşk vâiz
Ki uymaz câhile irfân olanlar* G. 123/ 23-7

DİVAN'DA ADI GEÇEN BAZI MUTASAVVIFLAR

A. BAYEZİD

İran'ın Bistam kasabasında doğmuştur. Cafer-i Sadık'ın ruhaniyeti ile yetişerek tasavvufta yükselmiştir. Şathiyeleri ve halk arasındaki menkıbeleri meşhurdur.¹³ Divan'da Cüneyd ile birlikte adı geçmektedir.

B. CÜNEYD-İ BAĞDADI

İrak'ta doğmuş sofi zahitlerdendir. Ebu Sevr yolunun fakihlerindedir. Tasavvufu "aç kalmak, dünyayı terketmek, hoşa giden ve alışılan şeyleri kesinlikle terketmek suretiyle tahsil edilen ilm" olarak tanımlar.

Divan'da adı meşhur sofilerden Bayezid ile birlikte anılmaktadır. Ehl-i heva ile Yezid arasında ilgi kurularak, her insanın Cüneyd ve Bayezid gibi hakikat ehli olamayacağı belirtilir.

¹³ İskender Pala, Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, Ötüken Yay., İstanbul 200, s.60

*Ehl-i diller zümresinden olmaz ehl-i hevâ
Ey Usûlî her Yezîd olmaz Cüneyd ü Bâyezîd* G.114/14-8

Başka bir beyitte de ilahi aşk sahibi olmanın zorluğundan söz edilerek, aşk gamına kulluk edilmeden kişinin velayet şâhı olamayacağı ifade edilir.

*Kul olmayan gam-ı aşka velâyet şâhı olmazmış
Gerek Bağdâd şehrinde Cüneyd ü Bâyezîd olsun* G.209/99-4

C. HALLACI MANSUR

Tam adı, Ebu'l-mağis el-Hüseyin b. Mansur el-Beyzavi'dir. M. 857 yılında Beyza şehri civarındaki Tur'da doğmuştur. Genç yaşında kendisini tasavvufa vermiştir. Devrin ileri gelenleri arasında birçok muhalifi olan Hallacı Mansur'un "Ene'l-Hak" sözü derin bir infiale sebep olmuştur. M. 922 yılında idam edildi. Taraftarları onu Hak yoluna şehit olmuş bir mücahit olarak kabul ederler.

Ûsûli, Divanı'nda Mansur'u darağacına asılması ve Ene'l-Hak sözüyle anar. Aşık sevgilinin yolunda Mansur'u kendisine rehber edinmektedir. Darağacına çekilse de yolundan dönmeyeceğini ifade eder.

*Müddeiler dâr-ı dünyâda beni Mansûr-vâr
Boğazumdan itseler ber-dâr senden dönmezem* G.202/92-2

*Âşıkı bi-ser ü pây ile ser-i dârlığı
Rif'at u mertebe Mansûr'a ser-i dâr yeter* G. 135/32-3

Vücut-ı Mutlak bir denizdir ve bu denizin her dalgası gizli ve açık daima "Ene'l-Hak" sırrını açığa vurmaktadır:

*Vücut-i mutlakın bahrı ne mevci kim ider peydâ
Ene'l-hak sırrını söyler eger mahfî eger peydâ* G.99/1-1

D. İBRAHİM GÜLŞENÎ

İbrahim Gülşenî, Halvetîliğe bağlı Gülşeniye kolunun kurucusudur. Azerbaycan'da şöhreti yaygın Dede Ömer Ruşeni'yle görüşmesinden sonra tamamen tecrit ehli olarak ortaya çıkar. Ruşeniden hilafet alarak onun fikirlerini

ihyaya çalışır. Ruşeni'nin bir münasebetle ima ettiği Gülşeni lakabı ile şöhret bulmuştur.¹⁴

Usuli Divanı'nda Gülşeni'nin ölümü üzerine söylenmiş (Mersiye-i Merhum u Mağfur Şeyh Gülşeni Enarallahu Bürhanehu) adını taşıyan bir mersiye bulunmaktadır. Şair burada onun ölümünden duyduğu üzüntülerini ifade etmenin yanısıra şeyhinin vasıflarını da saymaktadır. Mürşidinin ölümüyle ah dumanı göklere yükselmiş orada bulut olup ateş şeklinde zemin ehli üzerine çökmüştür.

*Yirden şu denlü çıkdı göğe dâd-ı âh kim
Ebr oldı gökden ehl-i zemîn üzre nâr nâr* Mer. 72/9

Bir beyitte Gülşeni güneş olur. Şair onun "kara yer" olarak nitelendirdiği kabire girmesini kabullenemez.

*Ol âfitâb kara yere girdi mi aceb
Ya kabr-i tenge sığdı mı deryâ-yı bi-kenar* Mer.72/10

Gülşenî'den "zamanın Siddiki" diye söz edilir. Bu yönüyle Ebubekirle yan yana anılır. Beyitte Ebubekir'in sıfatı olan Yâr-ı gâr söylenerek Hicret esnasında Hz. Muhammed'le Mekke'den çıktuktan müşriklerden korunmak için Hıra dağında bir mağaraya sığınmaları da hatırlatılır.

*Kavlinde sâdık idi vü Siddîk-i vakt idi
Oldı megerki Ahmed-i Muhtâra yâr-ı gâr* Mer. 72/11

O, ma'rifet cevherinin madenidir. Fenâ mülkünde müritlerine inciler saçmaktadır.

*İsâr ideridi zâhir ü bâtm güherlerin
Dest ü dili ki mâide-i bahr u kân idi* Mer.73/9

SONUÇ

16. yüzyıl Divan şairlerinden Usûli'nin Divanı'nı Tasavvufi yönüyle incelemiş bulunuyoruz. Bu incelemede amaç şairin duygu ve düşünce dünyasını

¹⁴ Kasım Kufralı, "Gülşeni," *MEB İslam Ansiklopedisi*, c.4, s.835

ortaya koymaktı. Usûli Yenice 'de tasavvuf cereyanının oldukça yaygın olduğu bir dönemde yetiştiğinden bu düşünce tarzından büyük ölçüde etkilenmiştir.

Usûli'yi şiirlerindeki tasavvufi işleyişten yola çıkarak rind-meşrep bir ruha sahip, alçak gönüllü, çoğunlukla kadere rıza gösteren, hayatın maddi zevkleriyle pek ilgilenmeyen, coşkulu, neşeli ve pervasız bir şair olarak tanımlayabiliriz. Usûli'deki coşku ve neşenin genellikle tasavvufi olduğu görülür. Şair, dünyanın sıkıntılarında ıstırap çekmediği gibi, dinin sadece dış kurallarıyla ilgilenen zahitleri ve rind-meşrep aşıklara faydasız nasihatlar eden vaizleri de tenkit eder. Divan'da yer alan

Tasavvufi terimlerin mutasavvıf gözüyle ele alındığı görülmektedir. Burada âşık ile kastedilen hakikat ehli, sevgili ile ise ulaşılmak istenen tek varlıktır.

Usûli'nin şiirinden hareketle onun tasavvuf yolunda belâlara âşına, dünyayla ilgili sıkıntılara ise bigâne olduğunu söylemek mümkündür. İnsanı "ahsen-i takvim" olarak işler. Tasavvufi kavramlar işlenirken söz sanatlarından da faydalanır. Zaman zaman türlü düşüncelerin ifadesi için ayet ve hadislere başvurmaktadır.

Sanatkarın, gerek söyleyiş gerekse sanat yapmadaki ustalık ve titizliğiyle klasik şiirimiz içerisinde önemli bir yere sahip olduğunu söylemenin yanlış olmayacağı düşüncesindeyiz. Bu çalışmanın yapılacak diğer metin incelemeleri için de yararlı olabileceğini umuyoruz.

Kaynaklar

- Ahmed Cevdet. *Belagat-ı Osmaniyye*, İstanbul 1303.
- Ali Nihat Tarlan'ın *Makalelerinden Seçmeler*. AKM Yay., Ankara 1990.
- Banarlı, Nihat Sami. *Resimli Türk Edebiyatı*. c. 1. İstanbul 1971.
- Bilgegil, Kaya. *Edebiyat Bilgi ve Teorileri 1. Belagat*. Ankara 1980.
- Bilgiseven, Amiran Kurtkan. "Türk İslam Tasavvuf Tarihinde Keder ve Neşe Kavramları." *Türk Dünyası Dergisi*, (Şubat 1982), s. 2
- Bilkan, A. Fuat. "Divan Şiirinde Aslı Aşk." *Milli Kültür*, (Eylül 1984), s. 43-45
- Bolay, S. Hayri. *Felsefî Doktrinler Sözlüğü*. İstanbul 1984.
- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lugat*. Aydın Kitabevi, Ankara, 2001.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *100 Soruda Tasavvuf*. İstanbul 1969.
- _____. *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*. İstanbul 1977.

- İsen, Mustafa. *Usûli, hayatı, Sanatı ve Divanı*. Erzurum, 1988.
- _____. *Usûli 'nin Yenice Şehrengizi*. Mehmet Kaplan İçin. Ankara 1988, s. 131-149.
- Kufraı, Kasım. "Gülşeni." *MEB İslam Ansiklopedisi*. c. 4., s. 835-36.
- Kam, Ferit. *Vahdet-i Vücut*. İst.1331.
- Kınalızade Hasan Çelebi. *Tezkiretü'ş-Şuara*. c. 1 Ankara 1978.
- Kortantamer, *Eski Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler*. Akçağ yay., Ankara 1993.
- Köprülü, Fuat. *Türk Edebiyatında ilk Mutasavvıflar*. Ankara, 1966.
- Latifi. *Tezkiretü'ş-Şuara*. Kayseri Ramiz Ef. Ktp. No:1160.
- Levend, Agah Sırrı. *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar, Mefhumlar*. Endurun Yay., 1980.
- Mevlana. *Mesnevi*. Şerheden; Abdülbaki Gölpınarlı. İstanbul 1973.
- Muallim Naci. *İstilahat-ı Edebiyye*. Haz. Alemdar Yalçın, Abdülkadir Hayber. Akabe yay.,
- Olgun, Tahir. *Edebiyat Lügati*. İstanbul 1936.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. Kabalıcı Yayınevi, İstanbul 2001.